

DE ZWARTFABRIEK

Bijdrage tot de geschiedenis van de 'Fabrique de Produits Chimiques de Grammont' te Overboelare 1885-1953

DEEL 1: van 1885 tot 1905

Jacques DE RO

Guillaume Mertens (1803-1877) introduceert in 1843 de lucifersnijverheid in Geraardsbergen en hij combineert hierbij de productie van de 'solferstek' met de vervaardiging van beenzwart. In 1855 brengt hij zijn bedrijf over naar de 'Kleinen Hunnegemkouter' te Overboelare. De aanmaak van beenzwart, het basisproduct voor schoensmeer, is zeker tot zijn overlijden in 1877 een belangrijke nevenactiviteit. Wanneer het bedrijf op 20 april 1887 wordt omgevormd tot 'Maatschappij in gezamenlijken naam G. Mertens' blijft naast lucifers de fabricage en de verkoop van schoensmeer belangrijk. Nochtans is Gabriël Duchâteau, een van de stichters, een jaar eerder eveneens in Overboelare gestart met de productie van beenzwart. Zijn bedrijf waar beenderen van dieren worden verkoold staat in de volksmond al snel bekend als de 'Zwartfabriek' ...¹.

Gabriël Duchâteau

Gabriël Duchâteau wordt op 17 december 1851 te Péruwelz geboren als zoon van Valère Alphonse Auguste, nijveraar en burgemeester van Blaton (prov. Henegouwen) en van Charlotte Thérèse Derbaix. Door zijn huwelijk op 3 april 1877 met Elvida Mertens, geboren te Overboelare op 20 december 1858 en dochter van Guillaume en van Jeannette Van Wetter, raakt hij verwant met de succesvolle nijveraarfamilie uit Overboelare.²

De jonggehuwden vestigen zich in de gemeente op de Grotebaan (thans Groteweg), waar tussen 1878 en 1887 hun vijf kinderen worden geboren. Duchâteau koestert plannen om een eigen bedrijf op te starten en hij krijgt hierbij de hulp van zijn schoonmoeder. Op 6 oktober 1885 wordt voor notaris Louis Ghislain Rens te Geraardsbergen, tussen weduwe Mertens-Van Wetter en

het echtpaar Duchâteau-Mertens een pachtvereenkomst gesloten voor een partij land, gelegen op het *Kruisveldeken*³ te Overboelare tegen een jaarlijkse huurprijs van 57 fr. en dit voor de periode van 15 juli 1885 tot 15 juli 1903. De eigenares laat in de akte toe dat het jonge echtpaar op het terrein gebouwen mag optrekken die het koppel in volle bezit mag houden.⁴ Samen met een aangrenzend perceel, in eigendom van zijn echtgenote, kan Duchâteau beschikken over een terrein van 62 a 37 ca, gelegen tussen de Groteweg en de *Dender Waes* spoorlijn. Nog een klein deel van het perceel ligt achter de spoorlijn en daarop laat hij in de volgende maanden vijf arbeiderswoningen⁵ optrekken⁶. Nog datzelfde jaar, op 12 november, vraagt hij aan de Oost-Vlaamse gouverneur de toestemming om op het perceel langs de Groteweg "een werkhuis op te richten voor het

Ligging van de Zwartfabriek op het "Grondplan van Geeraardsbergen" van Ph. Berckman (1945) (Verz. J. De Ro)

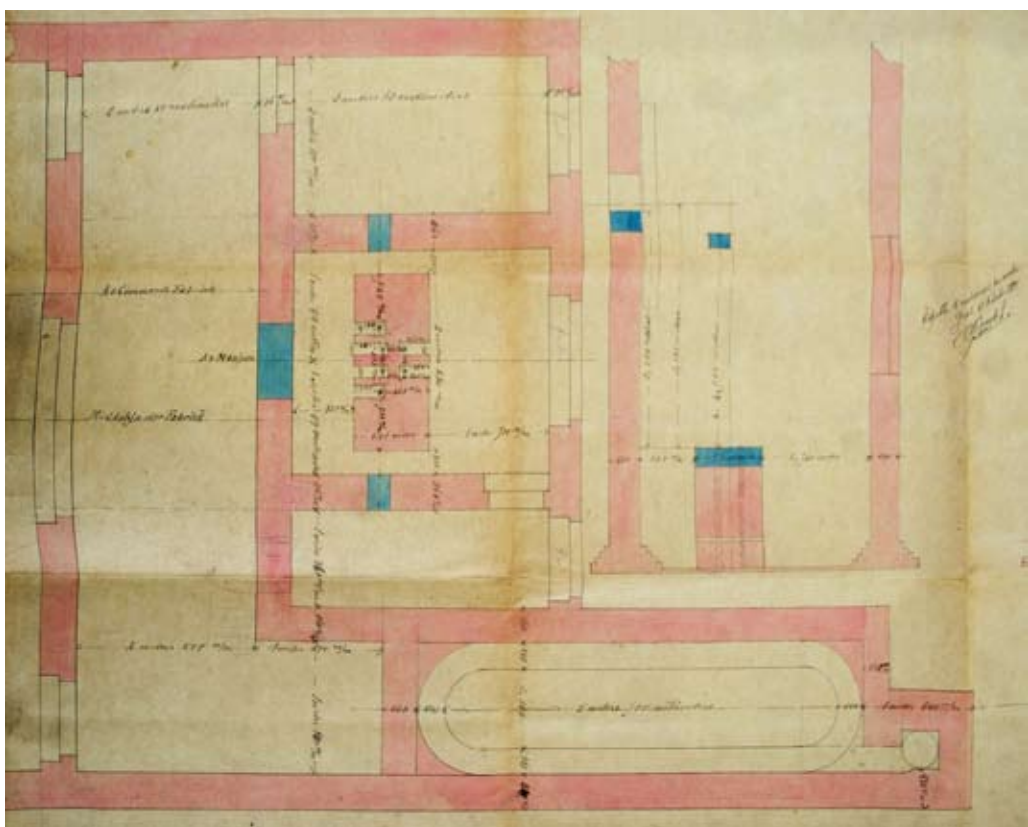
verpletteren van beenzwart ((A): zie verklaring verder in kadertekst) door den stoom bewogen". Volgens hem komen er in het nieuwe bedrijf drie verticale molenstenen, en verder kettingen, grijppkranen, builzolders⁷

1. RAG, HGA Ove (Overboelare), nr. 1114: in een document vermeld vóór 1891.
2. Een van de getuigen bij de ondertekening van de huwelijksakte is Guillaume Balthazar Mertens, oudere broer van de bruid. Op 12 december 1902 wordt het huwelijk ontbonden door de ambtenaar van de burgerlijke stand te Knokke, waar Duchâteau zijn domicilie heeft. Zijn echtgenote verblijft in Schaarbeek.
3. AKG (Archief Kadaster Gent), Ove, doc. 212, art. 1525: het gaat om de percelen, gelegen sectie A nrs. 872a (18 a 67 ca) en 868a (? m²).
4. RAG, *Notarieel Archief Louis Ghislain Rens*, Geraardsbergen, 6 oktober 1885, minuut nr. 244.
5. AKG, Ove, doc. 212, art. 1525: sectie A nrs. 872d (40 m²), 872e (40 m²), 872f (50 m²), 872g (50 m²) en 872h (50 m²).
6. RAG (Rijksarchief Gent), HGA (Hedendaags Gemeentelijk Archief) Ove (Overboelare), nr. 1139.

... enz.; en een stoommachine van 15 pk met een dito ketel van 25 atm. Vreemd genoeg vraagt hij amper vijf dagen later opnieuw een toelating, ditmaal aan het gemeentebestuur van Overboelare. Opvallend is dat het nu gaat om een kleinere stoommachine van de Gentse constructeur Carels van 8 pk en een dito ketel van 3 atm, die beide voordien dienst deden in het lucifersbedrijf van Charles Joseph Antheunis in de Gasthuisstraat te Geraardsbergen.⁸ Op 3 december 1885 wordt op het gemeentehuis van Overboelare het *commodo et incommodo* onderzoek zonder enige tegenkanting afgesloten. Drie dagen later geeft het bestuur een gunstig advies, want “de oprichting van gezegd werkhuis kan voordeelig zijn voor de werklieden van de gemeente”. De aanvraag van Duchâteau wordt door het arrest van de Bestendige Deputatie van Oost-Vlaanderen van 17 april 1886 definitief goedgekeurd onder bepaalde voorwaarden, waaronder het optrekken van een schoorsteen van minimum 15 meter hoogte en het verbod om de beenderen te verkalken.⁹

Maatschappij in gezamenlijke naam P. Dalimier & Cie

In het lokale liberale weebblad *De Volksverdediger* van 20 december 1885 laat Duchâteau een kort berichtje opnemen: “*Steengruis en andere vuilnis, mag gevoerd worden aan de fabriek van d’heer Duchateau, te Overboelare*”.¹⁰ Dit wijst erop dat men niet alleen volop bezig is met het fabrieksterrein te nivelleren, maar dat daarnaast ook al de eerste bedrijfsgebouwen rechtop staan. Kort daarna, op 14 januari 1886, associeert Gabriël Duchâteau zich met de jonge Pierre Dalimier,

Grondplan van het beenzwartbedrijf, opgemaakt door P. Welvaert (Gent, 17 oktober 1885). Onderaan rechts de omtrek van de stoomketel en van de schoorsteen.

handelaar te Geraardsbergen en samen richten zij de maatschappij in gezamenlijke naam *P. Dalimier & Cie* op met maatschappelijke zetel te Geraardsbergen¹¹. Jean Marie Pierre Dalimier wordt te Brussel geboren op 2 september 1859 als zoon van Jean en van Anna Conrad. Hij is nog ongehuwd wanneer hij zich korte tijd later in Overboelare vestigt. Nog op dezelfde dag dat de akte is ondertekend, treedt de 27-jarige François Willems als eerste in dienst en zal later jarenlang fungeren als werkmeester in het bedrijf.¹²

De bouw van de “*stoomzwartselfabriek*” (990 m²) en een magazijn (110 m²) langs de Groteweg wordt uitgevoerd naar het ontwerp van P. Wel-

vaert. Op 6 november 1886 wordt een aantal wijzigingen doorgevoerd in de maatschappij in gezamenlijke naam, die voortaan de benaming *Duchâteau et Dalimier* krijgt. De nieuwe maatschappij heeft tot doel de productie en de verkoop van beenzwart en van beenderkool (zie B). Duchâteau brengt in de vennootschap de beenzwartfabriek, alle benodigdheden en een startkapitaal van 900 fr.¹³ Hiermee bevestigt hij zijn sleutelpositie binnen de nieuwe maatschappij. Volgens het kadasterarchief wordt in de loop van 1887 in het bedrijf een grotere stoommachine van 27 pk geplaatst. Wellicht voldeed het gerecupereerde stoomtuig niet aan de productie-eisen of werkte die

7. Een *builzolder* is een zolder waar wordt gebouwd, dit is door een zak van een of andere stof zeven (ook van kalk).

8. S. GODFROID, D. SURDIACOURT, *Lucifersbedrijven te Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 1983, p. 51, 53.

9. RAG (Rijksarchief Gent), Provinciebestuur Oost-Vlaanderen 1870-1900, nr. 3/1338/1; SAGer (Stadsarchief Geraardsbergen), HGA Ove, nr. 876.

10. *De Volksverdediger*, 20 december 1885, p. 3, k. 2.

11. *Annexes du Moniteur Belge*, 23 janvier 1886, akte n° 132.

12. RAG, HGA Ove, nr. 1440.

13. *Annexes du Moniteur Belge*, 23 novembre 1886.

gewoon niet meer. Op 29 maart van datzelfde jaar koopt Gabriël Duchâteau, samen met zijn vennoot, van zijn schoonmoeder nu ook de grond, waarop de fabriek staat voor de som van 2.400 fr.¹⁴

Intussen zijn burgers in Geraardsbergen bezorgd om de komst van het beenzwartbedrijf. Enkele bezwaarschriften worden neergelegd omwille van *“les inconvénients et dangers de l'établissement industriel de Duchâteau & Cie à Overboulare”*. Op de raadszitting van 21 september 1888 wordt door het gemeentebestuur een medische commissie in het leven geroepen die een verslag van haar onderzoek aan de provinciegouverneur zal uitbrengen. Maar zover komt het niet, al op 15 oktober levert het Oost-Vlaamse provinciebestuur aan beide nijverraars een vergunning af *“om eenen oven tot verkooling van beenderen op te richten”*. Kort daarop, op 17 november, bezoekt op vraag van de provinciegouverneur, het schepencollege van Overboelare de beenzwartfabriek. Het verslag van hun bezoek is bijzonder positief:

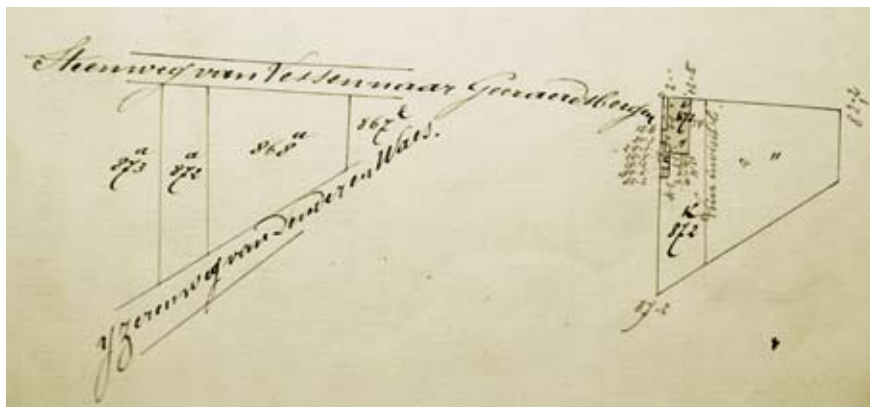
1° De beenderen bestemd tot verkoeling waren ontbloot van bedorvene zelfstandigheden en gaven geene uitwaseming.

2° De deuren der werkhuisen zijn voorzien van gereedschappen om van zelfs te sluiten en de vensterramen waren onbeweegbaar.

3° De openingen gemaakt in het dak zijn gesloten. De bedorvene lucht wordt door luchtschouwen weggeleid. Het beenderen magazijn is langst alle kanten gesloten; bij stonden wordt eene poort geopend om het magazijn met beenderen te bevoorraden.

4° De koelvaten zijn luchtdicht gesloten, derwijze dat zij geene bedorvene lucht uitlaten.

5° De fabrikanten nemen de noodige

Kadasterplan van de beenzwartfabriek in 1872

voorzorgen om geene de minste hoeveelheid gaz te laten ontsnappen gedurende de loop van het inschieten of uitnemen in of uit den oven.¹⁷

Fabrique de Produits Chimiques Pierre Dalimier

Korte tijd later trekt Gabriël Duchâteau zich zonder bekende reden terug uit de vennootschap en verlaat op 19 december 1889 met zijn gezin Geraardsbergen om zich te vestigen te Brussel in de Hamerstraat 59. Hij laat het dagelijks bestuur van de beenzwartfabriek over aan Pierre Dalimier, die eigenaar wordt van de bedrijfsgebouwen, samen met de vijf arbeidershuizen en de gronden¹⁸. Deze laatste zet de onderneming verder onder de firmanaam *Fabrique de Produits Chimiques Pierre Dalimier*. En hij opteert voor productvariatie. Daartoe laat hij in 1889 in zijn fabriek *“un appareil ‘Chevalet’ à fabriquer le sulfate d’ammoniaque (zie C)”* installeren. Op 17 mei wijst de provinciegouverneur hem er op dat hij zonder toestemming ammoniaksulfaat produceert. Zes dagen later volgt het antwoord van Dalimier. Zo vindt hij nergens in de wetgeving dat hiervoor een vergunning nodig

is, maar vraagt dan toch aan het Oost-Vlaamse provinciebestuur de toelating *“tot de vervaardiging van ammoniak sulfaat bij middel der waters voortkomende van de ovens tot het verkalken der beenderen dienende”*. Het apparaat, waarmee dagelijks ongeveer 500 kg ammoniaksulfaat wordt geproduceerd, is volgens hem overal te vinden in de gasfabrieken van grote steden in België en Frankrijk en vaak in het stadscentrum, terwijl zijn bedrijf *“est à la campagne, exclusivement sur la territoire d’Overboulare et à 400 mètres environ de la ville de Grammont”*. Al op 1 juni komt er een antwoord van de gouverneur. Hij wijst erop dat bij een eventuele vergunning rekening wordt gehouden met de klachten van sommige inwoners van Geraardsbergen aan het stadsbestuur over de fabrieksoven. Blijkbaar heeft het schepencollege van Overboelare in 1888 de exploitatie van het bedrijf té rooskleurig voorgesteld. Zowel in de stad als in Overboelare moet een *commodo et incommodo* worden uitgevoerd.¹⁹ Op 16 juni, de dag waarop dit onderzoek doorgaat in het gemeentehuis van Overboelare, stuurt Charles De l’Arbre, burgemeester van Geraardsbergen, een brief naar

14. RAG, Notarieel Archief Louis Ghislain Rens, Geraardsbergen, 29 maart 1887, minuut nr. 60.

15. SAGer, Verslagen van de gemeenteraad van Geraardsbergen 1881-1888, raadszitting van 21 september 1888.

16. SAGer, HGA Ove, nr. 875.

17. RAG, HGA Ove, nr. 27.

18. AKG Ove, doc. 212, art. 1525: de verkoop is gesloten in 1889, maar een notariële akte is niet teruggevonden.

19. RAG, HGA Ger, nr. 2222.

Jules Vandenpeereboom, minister van Spoorwegen, Post en Telegrafie. Hierin stelt hij dat het vervoer van de beenderen van het station door de straten van de stad naar de fabriek tijdens de zomermaanden voor "schadelijke geuren" en een ondraaglijke stank zorgt. Hierdoor wordt volgens hem de openbare gezondheid bedreigd waardoor de stad vatbaar wordt voor een epidemie met alle fatale gevolgen. Het regent klachten en De l'Arbre brengt Dalimier hiervan op de hoogte en hij dreigt ermee maatregelen te nemen. Dalimier heeft begrip voor de ongemakken en hoopt na een onderhoud met de minister op de aanleg van een aftakking van de *Dender en Waes* spoorlijn naar zijn fabriek. Hierdoor moet het onwelriekend transport niet langer door de stad. Kort daarop moeten beiden tot een akkoord zijn gekomen en levert de Bestendige Deputatie op 30 november een vergunning af voor de productie van ammoniaksulfaat.²⁰

De productie van minerale mest-

stoffen zit op dat ogenblik in de lift en Dalimier is duidelijk mee. Tussen 1880 en 1910 groeit het aantal meststoffabrieken in ons land aan van 45 naar 133. In 1909 wordt er 11.000 ton ammoniumsulfaat geproduceerd en 348.000 ton superfosfaat (E) (zie verder) uitgevoerd. De superfosfaatindustrie is tot aan W.O. I een vrij primitieve, ambachtelijke nijverheid met weinig of geen innovaties. De productie van superfosfaat blijft tot ver in de 20ste eeuw een zwaar en onaantrekkelijk werk waar veel handenarbeid aan te pas komt.²¹

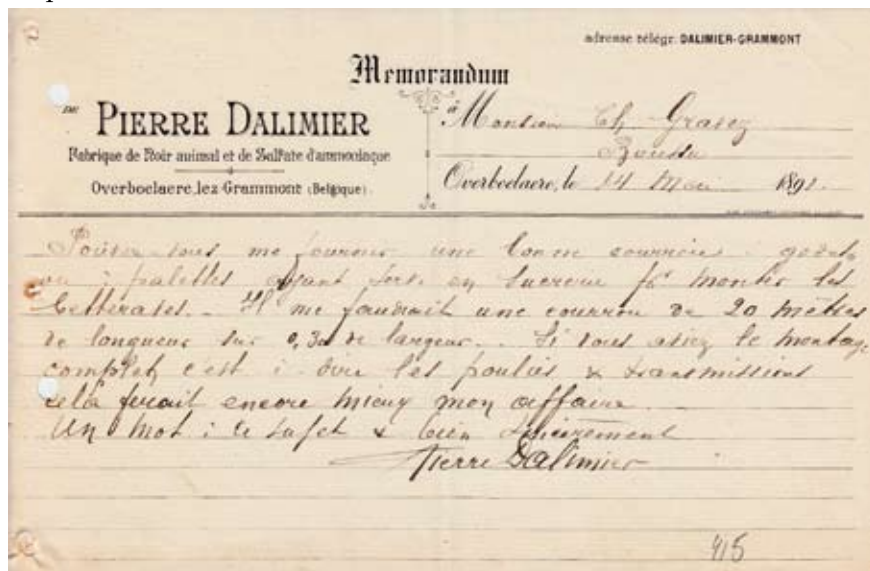
Op 6 september 1890 bezoeken burgemeester Vandernaillen en schepenen Van Mello, in opdracht van de provinciegouverneur, de fabriek van Dalimier. Zij moeten vaststellen dat de uitbater niet in regel is met het besluit van de Oost-Vlaamse Bestendige Deputatie van 30 november 1889. Hierin staat vermeld dat "De toestellen welke in het gesticht zouden bestaan, bestemd tot het afkoken en ontvetten der beenderen

zullen weggehaald worden en in geval dat niet gebeurde binnen de veertien dagen te rekenen van tegenwoordig besluit, zullen zij met een hangslot en door de zorgen van den provincialen technischen dienst met den zegel der provincie bekleed worden". Gezien zij voornoemde toestellen nog in het bedrijf vinden, stellen de bewindslieden een proces-verbaal op die naar de Procureur des Konings te Oudenaarde wordt gezonden. Op 3 oktober keren zij terug naar de beenzwartfabriek, waar zij moeten vaststellen dat de toestellen nog niet zijn weggehaald, integendeel, zij worden nog steeds gebruikt voor het ontvetten van de beenderen en dat "bij middel van damp en benzine". Dalimier neemt dus een loopje met de bestaande wetgeving en riskeert hiermee een fikse boete. Hoe deze zaak verder afloopt, is bij gebrek aan documenten niet bekend.²²

In 1891 verschijnt in het lokale weekblad *De Aankondiger* regelmatig een advertentie, waarin de *Fabriek van Chimieke Meststoffen P. Dalimier* meststoffen aanprijst voor een groot aantal voedingsgewassen en in het bijzonder voor tabak, niet onbelangrijk voor de talrijke sigarenfabrikanten in de stad. Deze producten kunnen bekomen worden bij zijn agent A. Van Der Veur op het Stationsplein 10 of rechtstreeks van de fabriek.

De volgende jaren levert Dalimier nog meer afgeleide producten van beenzwart af: "poudre d'os (B), osseïne (D), superphosphate d'os (E), phosphate précipité, cuir à corne torréfiés, goudron d'os (F), suif d'os (G), os & cornes de toutes espèces pour l'industrie, sulfate d'ammoniaque, matières premières pour engrais, engrais composés".²³

Dalimier deponereert ook een fa-

Memorandum van Pierre Dalimier aan Ch. Gravez van de 'Sucrierie du Midi de Boussu' (prov. Henegouwen) (14 mei 1891)

20. RAG, HGA Ove, nr. 1143; SAGer, HGA Ove, nr. 875.

21. http://www.hetvirtueleland.be/cag/exhibits/show/bemestingsleer_en_bdb/bemestingsadviezen/meststoffenproductie (september 2016)

22. RAG, HGA Ove, niet geïnventariseerd.

23. Vrij vertaald gaat het om "beenderkool, osseïne, superfosfaat van beenderen, neergeslagen fosfaat, geroosterde hoorn, beenderolie, beenderalg, allerhande beenderen en hoorns bestemd voor de industrie, ammoniaksulfaat, grondstoffen voor de aanmaak van vetten, samengestelde vetten".

Reclame van de 'Fabriek van Chimieke Meststoffen P. Dalimier' in het lokale weekblad 'De Aankondiger' (1891)

brieksmerk dat een anker voorstelt met reddingsboei waarop staat: *Noir Animal Impalpable* (Beenzwart Ontastbaar). In de reddingsboei zelf staan de initialen P. en D., wat duidelijk verwijst naar Pierre Dalimier. Uit een niet gesigeneerd verslag uit 1893 van de provinciale medische commissie blijkt dat niet alleen de luchtkwaliteit maar ook de vervuiling van de Dender door de beenzwartfabriek en andere aanpalende bedrijven er niet echt op verbeterd is: "(...) De fabriek van Delamier te Overboelare tot vervaardiging van ammoniakzout, tot bereiding van beenzwart, boven de verpestende uitwasemingen die zij over Geeraardsbergen stuurt, brengt ook de ongezonde waters voort. Deze lopen af voor eene te enge

waterleiding zonder toelating onder eenen openbaren weg aangewend, van daar onder de ijzeren baan, om zich in den Dender te ontlasten nadat zij eene weide van het hospitaal doorsneden hebben alwaar zij des zomers een groot gevaar opleveren voor de koeibeesten die daar grazen. De riool-ontvanger die de keukentwateren enz. enz., aanvaardt van de statieplaats, van de Lessen, de Plateau, de hospitaal en de Hunneghemstraat, alsook aan de steksenfabriek van Mr Van Hoebeke, ontlast zich in den Dender. De kleine hoeveelheid water die daar binnenkomt om de vuile wateren en de vuilnissen voort te drijven alsmede de barrage zonder toestemming door Mr De Block opgericht nabij de monding der Kleine Dender in de vaart, zijn zoovele oorzaken dat het water stil staat, dat een verpestende slijk zich des zomers op de beide oevers neerzet, waarvan de uitwasemingen door de zuidwesterwind weken lang tot over Geeraardsbergen heengedreven worden. (...)"²⁴

De beenzwartfabriek verschaft in 1896 aan 12 en in 1898 en 1899 aan 13 arbeiders werk²⁵. Volgens het KB van 15 juni 1896 is Dalimier verplicht een arbeidsreglement af te leveren. Op 21 december 1897 bezorgt hij de Geraardsbergse Werkrechttersraad een handgeschreven "Reglement van inwendige orde van de Fabriek van Scheidkundige Meststoffen - Pierre Dalimier-". Het reglement telt 14 artikels. Een werkdag duurt 12 uur. De werkzaamheden starten om 6.00 uur 's ochtends met een rustpauze van 8.00 uur tot 8.15 uur. Om 12.00 uur wordt het werk stilgelegd. Een uur later gaat men opnieuw aan de slag tot 19.00 uur 's avonds met een rustpauze van 16.00 uur tot 16.15 uur. Niemand mag de werkvloer tijdens de werkuren verlaten of buiten de werktijd betreden zonder de toestemming van de directie. Enkel op zon- en feestdagen wordt er niet gewerkt. Het loon

Tabel 1: Alfabetische namenlijst van de werknemers van de S.A. Fabrique des Produits Chimiques Pierre Dalimier met aanduiding van hun geboortedatum in 1896²⁷

Naam	Geboortedatum
Boetman Adrien	17.01.1849
Declerq Arthur	16.08.1866
Delauw Isidore	29.02.1856
Deschauer Joseph	21.12.1861
Deschrever Antoon	17.01.1857
Frederick Francis	01.10.1871
Herman Leander	24.05.1841
Mincke Emiel	17.12.1874
Rampelberg Lepherin	29.05.1865
Van Den Neucker Théophile	06.03.1859
Van Wayenberg Cyrille	01.11.1853
Willems François	04.11.1858

wordt per werkdag berekend en om de veertien dagen op zaterdag uitbetaald. De werklieden kunnen naar goeddunken van de directie zonder voorafgaande opzegging ontslagen worden; maar zij kunnen ook zonder voorafgaande opzegging of vergoeding de werkvloer verlaten. Schade door de arbeiders toegebracht wordt afgehouden van hun loon. Tenslotte moet bij een arbeidsongeval de directie onmiddellijk op de hoogte worden gebracht, zodat zij dan "de noodige maatregelen zal nemen". Een verzekering tegen arbeidsongevallen is in dit reglement niet opgenomen.²⁶

Gedeponeerd fabrieksmerk van de "Fabrique de Produits Chimiques Pierre Dalimier" (1894)

24. RAG, HGA Ger, nr. 2168.

25. RAG, HGA Ove, nr. 1421.

26. RABW (Rijksarchief Beveren-Waas), Archief van de Arbeidsrechtbank van Dendermonde, toegang nr. R 449, nr. 1629.

27. RAG, HGA Ove, nr. 1425.

De productie van beenzwart en bijproducten

(A) *Beenzwart* (Fr. *noir animal*) is een materiaal dat in hoofdzaak uit koolstof bestaat en dat vervaardigd wordt door verkoling van dierlijke beenderen. Beenzwart wordt gebruikt als pigment, bij de raffinage van suiker en het ontfoezelen van wijn en gedestilleerde dranken zoals aardappelbrandewijn en moutwijn. Vanaf 1812 vervangt het beenzwart de houtskool bij de raffinage van ruwe suiker.

Houtskool en *actieve kool* gelden als alternatieven voor de raffinageprocessen, terwijl *carbon black* en *pigment black* uit steenkoolterdestillaat als vulmiddel voor rubberproducten respectievelijk zwart pigment wordt toegepast.

(B) *Beenderkool* of dierlijk houtkool is een korrelig materiaal dat verkregen wordt door het verhitten van botten in afwezigheid van zuurstof. Het bestaat hoofdzakelijk uit calciumfosfaat en een beetje koolstof. Beenderkool heeft per gram een zeer groot oppervlak, waardoor het een zeer grote opnamecapaciteit heeft van lood, kwik en arsenicum. Het wordt op soortgelijke manier gebruikt als actieve kool, bijvoorbeeld om fluoride uit aquariumwater te filteren en om rietsuiker te ontkleuren. Verder bij de productie van vaseline, waarbij ruwe olie gezuiverd en gebleekt wordt. Beenderkool wordt tenslotte aangewend als zwart pigment, vaak in verf voor gebruik in schilderijen omdat het het diepst verkrijgbare zwart oplevert.

(C) *Ammoniumsulfaat* (ammoniak-sulfaat) is een ammoniumzout van zwavelzuur, met als brutoformule $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$. Het wordt hoofdzakelijk gebruikt als kunstmest en krijgt dan vaak de naam zwavelzure ammoniak. De bereiding is eenvoudig door ammoniakgas te leiden door een zesmolair zwavelzuur-oplossing. Ook het neutraliseren van een ammoniakoplossing met verdund zwavelzuur geeft na indampen ammoniumsulfaat. Boerenbedrijven zijn vandaag in staat met de hulp van chemische luchtwassers ammoniumsulfaat te bekomen. Ammoniumsulfaat kan bereid worden uit reactie van zwavelzuur en ammoniak: $2 \text{NH}_3 + \text{H}_2\text{SO}_4 \rightarrow (\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$.

(D) *Osseïne* is een grondstof voor de productie van gelatine en bevat verschillende aminozuren zoals glycine, proline en alanine. Het wordt bereid uit gereinigde en geprepareerde beenderen van rundvee of varkens. Botdelen worden door behandeling met zuren zoals chloorzuur ontdaan van hun mineraalbestanddelen (vooral fosfaat) waarna het callogeenbestanddeel van het bot overblijft.

(E) *Superfosfaat* is een kunstmest voor bemesting van planten, vroeger vooral als poeder of stuifsuper maar thans hoofdzakelijk in korrelvorm. Superfosfaat is in 1839 uitgevonden door de Brit John Bennet Lawes. Het wordt bereid uit ruw fosfaat met behulp van zwavelzuur. Het fosfaatgehalte van superfosfaat (P_2O_5) varieert van 18 tot 20%. Verder bestaat superfosfaat voor ongeveer

50% uit gips, dat echter van weinig betekenis voor de voeding van de plant is verhoogd. Superfosfaat is een snelwerkende fosfaatmeststof, omdat het monocalciumfosfaat goed in water oplost. Superfosfaat reageert als een zwak zuur, maar geeft geen verlaging van de pH van de grond. Op kalkhoudende gronden slaat monocalciumfosfaat als tricalciumfosfaat in zeer fijn verdeelde toestand neer. Hierdoor spoelt fosfaat niet gemakkelijk uit. Door plantenzuren in de omgeving van de wortel en bacteriezuren wordt tricalciumfosfaat weer omgezet in het gemakkelijk opneembare monocalciumfosfaat. Op zure gronden (vooral dalgrond) kan superfosfaat in poedervorm gemakkelijk uitspoelen. Ook kan op zure gronden fosfaatfixatie optreden doordat het fosfaat wordt gebonden aan ijzer (FePO_4) en/of aluminium (AlPO_4) en zo onoplosbare verbindingen vormt.

(F) *Beenderolie* (Fr. *goudron d'os*) wordt verkregen door het uitkoken van beenderen met water of door het persen van beendervet. Het wordt gebruikt als smeermiddel voor fijne mechanismen en voor de bewerking van leder.

(G) *Talg* (Fr. *suif*) is het vet van schapen en runderen. Rundvet is een veelgebruikte grondstof voor de productie van zeep en stearine. Talg is in gezuiverde vorm ossewit en gebruikt als frituurvet. Vroeger werd talg gebruikt als grondstof voor kaarsen en vetkrijt.

In 1900 trouwt Dalimier te Geraardsbergen met (Leontine Pauline) Juliette Comer, geboren te Elsene op 4 december 1864.²⁸ Op 12 mei 1901 wordt hun zoontje Paul (Jean Marie Léon) geboren. Op 4 april 1903 verhuist het jonge gezin van Overboe-

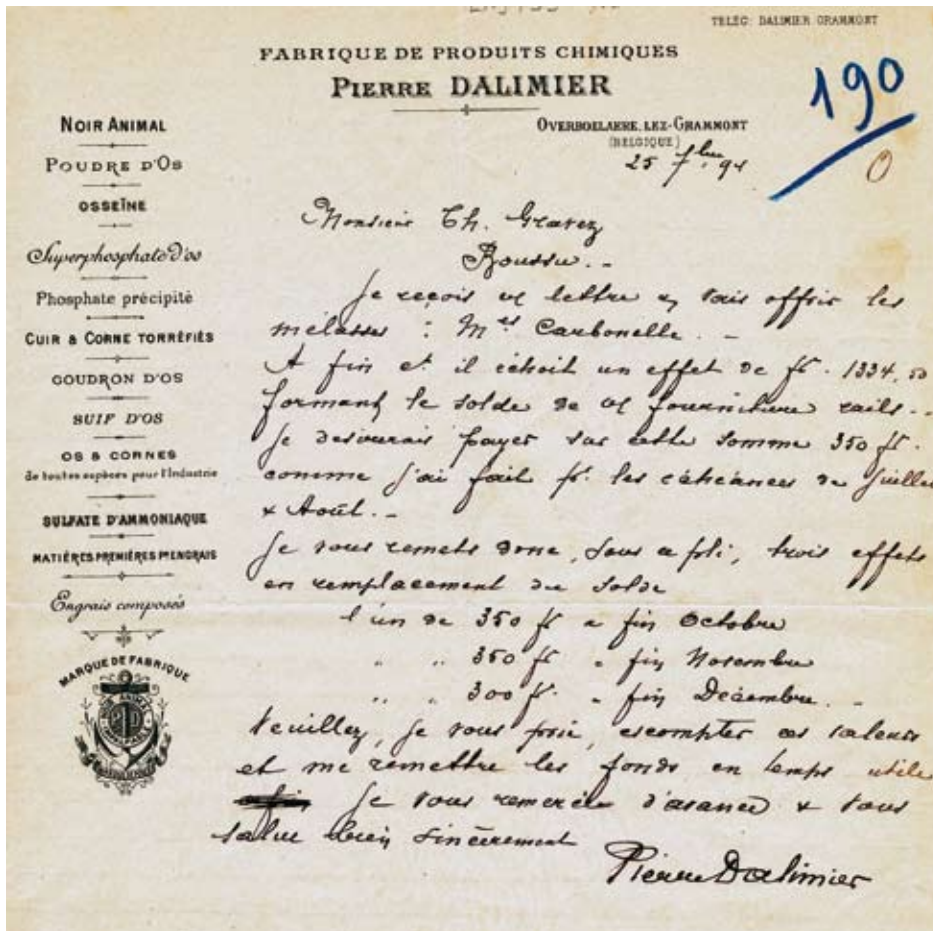
lare naar de stad en vestigt zich in de Wijngaardstraat 57.²⁹

In het *Arbeidsblad* krijgen we uitzonderlijk voor het productiejaar 1901 een beknopt verslag van de algemene toestand van het bedrijf:

- februari: sedert het begin van de winter is het werk niet meer zo regelmatig bij gebrek aan grondstoffen, nochtans was het aantal bestellingen nooit zo aanzienlijk;
- maart: het werk is weer regelmatig geworden; de grondstof komt over-

28. RAG, *Notarieel archief Franz Rens*, Geraardsbergen, 30 april 1900, minuut nr. 139 (huwelijkscontract).

29. Het jonge gezin wordt bijgestaan door twee inwonende dienstmeiden: Maria Theresia Devogelaere uit Overboelare en Maria Van Wijmeersch uit Nederbrakel. Deze laatste verhuist in mei 1909 mee met de weduwe en zoontje van Pierre Dalimier naar Sint-Gillis.

Brief van Pierre Dalimier aan Ch. Gravez van de 'Sucrerie du Midi de Boussu' (25 september 1894)

vloedig toe en er wordt nog meer besteld dan voortgebracht;
 - juni: bevredigende toestand en overvloedig werk;
 - juli: de toestand wordt steeds beter;
 - augustus: vervaardiging van oliën en vetten, steeds uitmuntende toestand;
 - november: er is geen regelmatig werk meer; dikwijls is er een tekort aan grondstoffen en de werklieden blijven van tijd tot tijd enige dagen werkloos;
 - december 1901: de toestand is

verbeterd; er is opnieuw geregeld werk.

In de eerste twee maanden van 1902 is er een goede bedrijvigheid.³⁰

Nog in 1901, op 3 juli, brengt de provinciegouverneur Dalimier op de hoogte dat "in zijn gesticht electriciteit wordt voortgebracht zonder regelmatige toelating" en hij wordt aangemaand zo snel mogelijk hiervoor toestemming te vragen aan de Bestendige Deputatie³¹. Gedurende een twaalfstal jaren leidt Dalimier

alleen de beenzwartfabriek. Toch is hij op zoek naar een nieuwe vennoot en hij vindt die in zijn latere buurman Jules Rens. Dalimier leert Rens vermoedelijk al veel vroeger kennen nadat hij zich op 28 september 1888 aansluit bij de liberale fanfare *Orpheus*, een muziekmaatschappij waar hij zijn leven lang lid van blijft³². Rens wordt op 25 januari 1856 te Geraardsbergen geboren als zoon van Louis Ghislain, notaris en van Marie Louise De Vroede. Hij start een advocatenpraktijk in de Wijngaardstraat 17, is vanaf 1883 beheerder van het Discontokantoor van de Nationale Bank van Geraardsbergen, secretaris van de Liberale Associatie en liberaal kamerlid voor het arrondissement Aalst in 1904-1919.³³ Daarnaast is hij redactielid van *De Volksvriend van het arrondissement Aalst*. Volgens een personeelslijst uit 1901 werken beide heren al nauw samen en is er sprake van de *Fabrique Rens & Dalimier*.³⁴ Er zijn in dat jaar in de fabriek 18 arbeiders werkzaam.

Fabrieksstempel "Pierre Dalimier. Fabrique de Noir Animal, Sulfate d'Ammoniaque et Engrais Chimiques", Overbouldaere-lez-Grammont (1897)

30. *Arbeidsblad* 1901, verslag over februari, p. 287; verslag over maart, p. 417; verslag over juni, p. 797; verslag over juli, p. 927; verslag over augustus, p. 1049; verslag over november, p. 1386; *Arbeidsblad* 1902, verslag over december 1901, p. 26; verslag over januari 1902, p. 151; verslag over februari 1902, p. 281.
 31. RAG, HGA Ove, niet geïnventariseerd gedeelte.
 32. GHA (Geraardsbergs Heemkundig Archief), *Kasboek Fanfare Orpheus 1870-1946*: in 1908, een jaar na het overlijden van Dalimier, betaalt zijn weduwe nog eenmaal de jaarlijkse bijdrage van 25 fr.
 33. L. RENS, Jules Rens, *Radicaal-liberaal en sociaal*, in *De Heemschutter*, 1999, nr. 168, p. 27-33: hierin wordt uitgebreid ingegaan over de politieke loopbaan van Jules Rens.
 34. RAG, HGA Ove, nr. 1421.

Jules Rens (1856-1945)

Tabel 2: Alfabetische namenlijst van de werknemers van de Maatschappij in gezamenlijke naam *Rens et Dalimier* met aanduiding van hun geboorteplaats- en datum en beroep in 1901⁴²

Naam	Geboorteplaats - en datum	Beroep
Delauw Isidore	Geraardsbergen 29.02.1856	werkmán
Deschauer Joseph	Overboelare 21.12.1861	werkmán
Deschrever Antoon	Overboelare 17.01.1857	werkmán
Frederick François	Deftinge 07.10.1871	werkmán
Herman Léander	Opbrakel 24.05.1841	werkmán
Van Den Neucker Théophile	Geraardsbergen 06.03.1859	werkmán
Van Wayenberg Cirille	Geraardsbergen 01.11.1853	werkmán
Willems François	Geraardsbergen 4.11.1858	werkmeester
Van Liefveringhe François	Geraardsbergen 12.07.1874	werkmeester
Rampelberg Seraphin	Overboelare 29.05.1865	werkmán
Boetman Adrien	Geraardsbergen 17.01.1849	werkmán
Mincke Emiel	Zarlardinghe 17.12.1874	werkmán
Declerq Arthur	Parike 16.08.1866	werkmán
Van Londerzele François	Ninove 22.05.1868	werkmán
Mortier Camille	Geraardsbergen 23.05.1877	werkmán
Thijs Pieter	Geraardsbergen 01.03.1868	werkmán
Vergaard Ferdinand	Gent 29.04.1871	werkmán
Deboe François	Geraardsbergen 11.06.1877	werkmán

Pas een jaar later wordt hun samenwerking officieel. Rens noemt zich industrieel, wanneer hij op 12 augustus 1902 voor Pierre Jean Vanderlinden, notaris te Idegem, een associatie aangaat met Pierre Dalimier. De nieuwe maatschappij in gezamenlijke naam krijgt de benaming *Rens et Dalimier*. Dalimier brengt in de vennootschap de beenzwartfabriek (sectie A nrs. 872a, 873 en 868d, samen 66 a 59 ca), vijf arbeiderswoningen met tuin (871c, 872d, 872e, 872f, 872g, 872h en 873b) en een kredietfaciliteit van 75.000 fr., toegestaan door het Discontokantoor van de Nationale Bank van Geraardsbergen bij akte verleden voor notaris Pierre Jean Vanderlinden op 16 mei 1895. Jules Rens van zijn kant brengt alle fabrieksmaterieel in dat op dat ogenblik wordt gebruikt. Alle roerend als onroerend kapitaal wordt eigendom van de nieuwe maatschappij.³⁵

Nog in 1902 wordt het magazijn, opgetrokken in 1886 langs de Groteweg, van de hand gedaan.³⁶ De fabriek biedt dat jaar werk aan 11 arbeiders.³⁷

Op 17 juli 1903 vragen Rens en Dalimier aan het Oost-Vlaams provinciebestuur de toestemming om een nieuwe stoommachine van 50 pk van de Brusselse firma *H. Bollinckx-Rider* te plaatsen. Het schepencollege van Overboelare geeft op haar zitting van 6 augustus de toelating, mits voldaan wordt aan de wettelijk opgelegde voorschriften, een controle van de provinciale ingenieur, gevolgd door een besluit van het provinciebestuur.³⁸

De nieuwe maatschappij krijgt op het einde van het eerste werkingsjaar te kampen met brand. Op 25 augustus 1903 wordt 's nachts het magazijn met meststoffen volledig

in de as gelegd.³⁹ Volgens de krant *L'Indépendance Belge* zou quasi de hele fabriek verwoest zijn, behalve "un petit bâtiment à été en partie épargné". Meer dan 5.000 kg vetten zouden in de vlammen zijn opgegaan.⁴⁰ Vrij meteen wordt met de heropbouw gestart en worden de bedrijfsgebouwen aanzienlijk uitgebreid tot 2.370 m².⁴¹

Wordt vervolgd.

Jacques DE RO
jacques.de.ro@scarlet.be

35. RAG, Notarieel Archief Pierre Jean Vanderlinden, Idegem, 12 augustus 1902, minuut nr. 131.

36. AKG, Ove, doc. 212, art. 1525.

37. RAG, HGA Ove, nr. 1421.

38. RAG, HGA Ove, nr. 19, zitting van 9 augustus 1902.

39. *Den Denderbode*, 30 augustus 1903, p. 2, k. 4.

40. *L'Indépendance Belge*, 28 augustus 1903, p. 3, k. 3.

41. AKG, Ove, doc. 212, art. 1525.

42. RAG, HGA Ove, nr. 1421.